

МОВА. ФОЛЬКЛОРИСТИКА. МЕТОДИКА

УДК 81'42:82-94

Тетяна КОСМЕДА

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПАРЕМІЙНИХ ОДИНИЦЬ

«Щоденник» Т. Шевченка як дискурс мовної особистості досліджено в аспектах теорії лінгвоперсонології, діаріумології, а також комунікативної лінгвістики, оскільки аналізується дискурс як наслідок внутрішнього діалогу, автокомунікації, розмови авторського Ego з його Alter Ego. Виявлена специфіка інтертекстуальності щоденникового тексту Т. Шевченка в аспекті актуалізації системи паремій як прецедентних одиниць мовлення. У щоденнику поет виявляє себе як мовна особистість, яка обирає і здійснює відповідну стратегію та тактику спілкування, своєрідно викладає свої думки, передає емоції, почуття, відчуття, використовуючи відповідний набір мовних засобів, зокрема й інтертекстуальні одиниці. Психоемоційна сфера Т. Шевченка характеризується гіперчутливістю, високою емотивною збудженістю, почуттям глибокої релігійності, альтруїзмом, що проектується на специфіку використання прецедентних одиниць. Йдеться про зв'язок явища інтертекстуальності з процесом автокомунікації. Авторська інтертекстуальність демонструє простір культурної пам'яті, збагачує структуру тексту, є його смисловірним елементом. У щоденниковому дискурсі Кобзаря простежуємо експліцитні й імпліцитні інтертекстуальні елементи, що моделюють відповідний підтекст. Сильну позицію в щоденниковах записах обіймає епіграф. Зміст епіграфа має

виражений прогностичний характер, інформує про основні тематичні, сюжетні, концептуальні лінії дискурсу. У цьому разі простежуємо аплікацію інтертекстуальності (паремія виступає у функції епіграфа), підвищення дискурсивної експресії. Т. Шевченко написав щоденник російською мовою, тому очевидним є факт накладання української мовної свідомості на російськомовний шевченківський текст: простежуємо явище, коли на код змісту тексту накладається інший код, що має іонаціональний, інокультурний характер. Моделюючи прецедентні одиниці, поет майстерно застосовує прийом «мовної гри». За характером використаних паремій можна судити про вертикальний контекст мовної свідомості Т. Шевченка, широту його світогляду, обізнаність з художніми текстами світового значення, що визначаємо й за іншими актуалізованими в тексті щоденника прецедентними виразами.

Ключові слова: автомунікація, вертикальний контекст, діалог *Ego* з *Alter Ego*, діаріумологія, *ego-текст*, лінгвоперсонологія, жанр щоденника, мовна особистість, мовна свідомість, паремія, інтертекстуальність, феномен прецедентності, щоденниковий дискурс.

Постановка проблеми. Вивчення комунікативно-дискурсивних мовних процесів сприяє налаштуванню на дослідження людського, тобто суб'єктивного чинника, зокрема й виявлення того, як кожний конкретний суб'єкт мовлення реалізує себе в дискурсивному просторі його сучасності залежно від власних комунікативних інтенцій, чинника адресата, з урахуванням спільніх фонових знань соціуму, знань про реальне довкілля, мовну картину світу, репрезентуючи особистісне, нерідко й інтимне начало і под. Саме такий підхід до вивчення мовлення окремих особистостей породив новий напрям лінгвістичних досліджень – лінгвоперсонологію, у межах якого порушуються питання, пов’язані з визначенням критеріїв, параметрів опису мовної особистості, виявляються її складники, чинники впливу на її формування, становлення й розвиток. До проблематики лінгвоперсонології належить і дослідження інтертекстуального простору конкретної мовної

особистості, що проектуємо й на мовну особистість Тараса Шевченка [Див.: 1].

Дослідниця щоденниківих записів Т. Шевченка, Н. Момот слушно наголошує, що «незважаючи на наявність відповідної літератури, присвяченої творчості поета загалом і Щоденника зокрема, проблема його феномену й визначення місця цього твору в художній системі Т. Шевченка залишається актуальною» [2, 1]. Перед шевченкознавцями стоїть складне завдання – інтерпретувати текст Шевченкового «Журналу», враховуючи складність його натури, наявність деяких суперечностей у світосприйнятті, адже, як наголошує О. Забужко, «творчість Шевченка являє собою «великий космогонічний міф», «грандіозну світоглядну першосистему», що характерно для кожної геніальної особистості і що не можуть до кінця зрозуміти дослідники, вказуючи на Шевченкову «нерівність», «звичку... жартувати», «прикидатися дурником», «неуком», характеризуючи його стиль як «контамінацію елементів «високого» і «низького» стилю», замість сприйняття його як індивідуальний, і власне тим цінний [3, 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жанр щоденника активніше досліджують літературознавці і, як видається, дещо інертніше – мовознавці. В українській лінгвістичній традиції вивчення цього жанру розпочалося наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. і пов’язане насамперед з працями Л. Мацько Т. Радзієвської, М. Степаненка та деяких інших учених. Як літературознавці, так і мовознавці досліджують жанр щоденника як проблему узагальнено-аналітичного характеру (таких досліджень менше, напр.: А. Ільків, А. Залізняк, О. Максименко, М. Михеєв, Т. Радзієвська, С. Рудзієвська, В. Харченко), і в проекції на конкретні тексти конкретних авторів, тобто в однорівневому, чи одноаспектному вимірі (Є. Заварзіна, І. Даровська, Н. Крюкова, Л. Мацько, Н. Момот та ін.), побіжно торкаючись і проблеми інтертекстуальності Шевченкового дискурсу.

Текст Шевченкового щоденника аналізували знакові постаті української науки і культури – літературознавці й мовознавці, історики, критики, серед яких виокремимо праці Ю. Барабаша,

О. Забужко, С. Єфремова, Є. Нахліка, В. Русанівського та ін., зокрема в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття «Журнал» Т. Шевченка досліджували І. Молдаван, Е. Бобер, О. Литвинникова, Н. Момот, Т. Радзієвська, А. Тростогон, С. Тоцька, які зосереджували увагу й на особливостях письменницької мови; естетику його тексту найповніше дослідила Н. Крутікова. У цей же час пожвавився розвиток шевченкознавчих студій, у яких було розглянуто історичний (ідеологічний) аспект діаріуму Т. Шевченка (М. Могилянський, В. Немченко, В. Русанівський), текст щоденника вивчали і як біографічне джерело (С. Єфремов, Є. Шабліювський, Б. Челишев, Ж. Ляхова, М. Саппа). Важливою для осмислення щоденникової діяльності Тараса Шевченка є й праця Б. Рубчака – поета і літературознавця, професора славістики Іллінського університету (Чікаго–США). Дослідники відзначали синкретичний характер Шевченкового щоденника, оскільки він відтворює художній і публіцистичний стилі, своєрідно відображаючи феномен інтертекстуальності.

Мета статті – узагальнивши і систематизувавши інформацію про характер інтертекстуальності дискурсу Тараса Шевченка, показати специфіку інтертекстуальності щоденникового тексту Тараса Шевченка в аспекті актуалізації системи паремій як прецедентних одиниць мовлення.

Виклад основного матеріалу. У щоденнику Т. Шевченко виявляє себе як мовна особистість, яка обирає і здійснює відповідну стратегію й тактику спілкування, своєрідно викладає свої думки, передає емоції, почуття, відчуття, використовуючи для цього відповідний набір мовних засобів, зокрема й інтертекстуальні одиниці.

Т. Шевченко, як відомо, писав щоденник нерідною для нього російською мовою, активно залишаючи систему її мовних засобів, налаштованих на репрезентацію успішної комунікації, вербалізацію відповідних прагматичних налаштувань, відтворення інтертекстуальних, прецедентних феноменів, омовлення російської концептосфери, трансформацію мовної картини світу росіян, проте в процесі цього мовлення

паралельно простежуємо й відображення його української ментальності, системно виявляються його світоглядні засади як поета української культури, генія української нації, психотип українського національного характеру, типовий український етнотип, елітарна українська мовна особистість, що реалізується в органічному вкрапленні українізмів у російський дискурс як на ментальному, гносеологічному, так і на мовному, комунікативному рівнях.

Наголосимо: якщо текст «Кобзаря» називають «безпосереднім діалогом людини з Богом» [3, 9], то щоденник Т. Шевченка – це, зрозуміло, його безпосередній діалог із собою, необхідність якого виникає переважно в інтрровертів, як вираження надмірної власної чуттєвості. Психоемоційна сфера Т. Шевченка, на думку дослідників, характеризується гіперчутливістю, високою емотивною збудженістю (С. Балей, А. Халецький, Л. Генералюк), наявністю почуття «набожної релігійної ніжності до нужденних і обтяжених» (К. Чуковський, О. Забужко, Є. Нахлік), альтруїзмом (О. Чужбинський, М. Чалий, В. Маслов, Г. Честахівський). Така поведінка характеризує «темперамент тривоги і щастя» (формула К. Леонгарда [Див.: 4]), виражає здатність до «чистої афективної екзальтації» (К. Леонгард). Тарас Григорович відчував «більшу амплітуду почуттів», більшу яскравість життя: більш тонко переживав біль, а екстаз – яскравіше, гостріше відчував гнів і любов, глибше – страх, але й глибше виявляв мужність. Проте він відчував і глибоку впевненість у собі, у вияві свого духу (К. Роджерс [Див.: 5]). «Активна життєва позиція, інтелектуальне збагачення, наповненість новими враженнями були життєво необхідні для його натури: тільки за умов максимальної дії, пізнання, спілкування він міг продуктивно творити» [6, 7]. Інтертекстуальність щоденника Т. Шевченка також засвідчує зазначені параметри його мовної особистості.

Наголосимо, що явище інтертекстуальності сучасні вчені пов'язують з автокомунікацією. У мовознавстві існує думка, що це явище відображає автодіалогічність мовлення. Науковці схильні розглядати інтертекстуальність як «мовлення для

себе», де *Інший* (Altrer Ego) є посередником у спілкуванні із самим собою і довкіллям [Див.: 7].

Авторська інтертекстуальність демонструє найбільш важливий, значущий для кожного мовця простір культурної пам'яті, збагачує структуру тексту, є його смыслотвірним елементом [7, 21]. Інтертекстуальні елементи, як відомо, можуть бути експліцитними, тобто такими, що вербально виявляються, або імпліцитними – прихованими, що виявляються на концептуальному та підтекстовому рівнях. Експліцитні інтертекстуальні елементи є найбільш значущими – це передусім прецедентні тексти, прецедентні ситуації, прецедентні власні назви, прецедентні висловлювання, ремінісценції, цитати, паремії тощо. Імпліцитні інтертекстуальні елементи реалізуються на концептуальному рівні тексту, вони дають змогу усвідомлювати підтекст (концепт, що вербалізується, виражається словом, словосполученням, реченням, текстом, виступає як образ, поняття, оцінка, налаштування, уявлення, часто є ключовим словом (словом внутрішнього лексикону), символом, архетипом, міфологемою, аллюзією тощо).

Л. Ушкалов наголошує, що «...учораший кріпак Тарас Шевченко читав Гомера, Есхіла, Горація, Верглія, Овідія, Данте, Ариосто, Тассо, Шекспіра, Барб’є, Беранже, Коцюбу, Гете, Міллера, Кернера, Макферсона, ЮнГа, Бернса чи Байрона в російських перекладах...» [8, 119]. Поет порівнював свою долю з Дантовою: «*Данта Алігієрі тільки вигнали з рідного краю, але не заборонили йому писати своє «Пекло» і [про] свою Beatrіче, а я... був нещасливіший за фльорентинського вигнанця*» (Лист до Анастасії Толстої від 9 січня 1857 р.). Тарас Григорович, отже, спроможний зреалізовувати інтертекстуальність, він використовує систему прецедентних феноменів.

«Сильні» прецедентні тексти, як відомо, входять у ядро національної культури і посідають відповідне місце у свідомості представників національно-лінгвокультурної спільноти. Їх використовують для подальшої інтерпретації. Прецедентні одиниці наповнені великої енергетикою, вони породжують різноманітні підтексти, що особливо яскраво виражається в

сучасному мовленні. Саме на цей чинник спирається нинішня постмодерністська література, що, завдяки актуалізації прецедентних одиниць, може породжувати незвичний підтекст, який деякі автори називають (можливо, під впливом філософії Карлоса Кастанеди, «неконтрольована глупота») «неконтрольованим підтекстом» [Див.: 9].

У щоденниковому тексті Тараса Шевченка простежуємо експліцитні й імпліцитні інтертекстуальні елементи, «неконтрольовані підтексти», мовлення Тараса Шевченка інтертекстуально наповнене, що має певну традицію дослідження в науковому дискурсі українських філологів — як літературознавців, так і мовознавців (Г. Білоус, М. Демський, О. Забужко, О. Литвинкова, Н. Момот, Є. Нахлік, Б. Рубчак та ін.). Власне дослідники щоденникового тексту наголошують на високому ступені Шевченкової інтертекстуальності, що виявляється в різних типах і вимірах. Вони вказують, що цей текст насичений російськими й українськими пареміями, короткими цитатами з інших текстів чи алюзіями до них. Є записи друзів і знайомих, зокрема це вірш польською мовою і коротка музична нотація. До речі, така дискурсивна практика і форма вияву була поширена в XIX ст. Крім того, в щоденнику є два Шевченкові ескізи, російські та українські вірші, власні поезії та чернетки листів. Про це пише і Б. Рубчак, порівн.: «Знайдемо тут записи друзів і знайомих (така практика «альбомних» записів була дуже поширена у минулому сторіччі), включно з віршем польською мовою і короткою музичною нотацією. Знайдемо теж два Шевченкові ескізи (з «сузdalської» ікони й «святого» Герцена), його записи вже згаданих українських пісень і однієї російської, російських і українських віршів, власні поезії та чернетки власних листів. Навіть чужі «вставні» тексти, особливо поезії, поводяться тут так, як вставні тексти в повісті чи романі: контекст їх ковтає їх по-своєму змінює, а вже самі зацікавлення автора (які викликали потребу цитування) скеровують їх до тематичних русел основного тексту. А вони, свою чергою, змінюють свій контекст» [10, 73–74].

Н. Момот уважає, що інтертекстуальність письменника була спроектована й на вербалізацію гумору, адже мовна свідомість

письменника зреалізовувала себе у вербалізації іронії й гумору. Здатність до моделювання гумору й іронічність – невід'ємні ознаки ментальності українця, українського національного характеру. У щоденнику відтворене «живе» мовлення Тараса Шевченка, оскільки є відомості, що щоденник не редактувався. щодо гумору, який має вияв у тексті щоденника, то привертає увагу широке вживання слів і виразів, запозичених із античної міфології й історії [Див.: 1]. Вони мають пародійний характер і побудовані на контрасті між високим стилем і буденністю об'єкта визначення. Ту ж функцію виконують архаїзми (церковнослов'янізми). Поруч із визначеними двома способами утворення стилістичного контрасту існує третій – навмисне запровадження до тексту жаргонізмів і «простонародних» висловів, серед яких трапляються українізми, призначені для того, щоб контрастувати своїм лексичним забарвленням із виразами високого стилю, що стоять поруч. Це й створює відповідний комічний ефект і репрезентує Шевченків національний гумор. Для цього письменник часто використовує паремії, що дає йому змогу активно моделювати комічно-експресивні смисли. Б. Рубчак і Н. Момот також наголошують, що ту ж роль відіграють і літературні цитати, натяки, ремінісценції і под. Зосередимо увагу на паремійному фоні щоденникового тексту.

Типові паремії зокрема, як відомо, належать до прецедентних виразів, засобів інтертекстуальності, репрезентантів синергетики. Оскільки самоорганізація мовної системи здійснюється впродовж сотні років, то дія цієї самоорганізації стосується передусім тих одиниць, що створювалися народом упродовж тривалого часу і продовжують еволюціонувати, використовуючись щодня, у повсякденному мовленні. До таких одиниць відносимо передусім паремії як наслідок взаємодії мови і думки відповідного етноколективу чи окремої мовної особистості як представника певної мовної спільноти, лінгвокультури. Паремії можуть по-новому актуалізуватися в конкретних ситуаціях спілкування, комунікації, при цьому вони містять і «застиглі» комунікативні смисли. У вигляді паремій у кожній мові існують яскраві мовні зразки, що мають

глибокий практичний зміст, надають мові колоритності й самобутності. Доцільно вжити в мовленні, вони концентрують головну думку, не потребують уточнень і роз'яснень, дають змогу уникнути багатослів'я, спонукають до дії, уособлюючи народний досвід, стають потужним прагматичним чинником. Мова, збагачена фразеологізмами, пареміями, набуває високої ефективності, орнаментальності, образності, змістової густоти, щільності. До речі, паремії – це «не тільки моральні, філософські судження, життєві правила, але також певні стереотипні особисті рефлексії, вислови загальнолюдських почувань, прокляття, жарти, ущипливості, висміювання, порівняння і фігуляральні звороти, як і деякі, якщо можна так сказати, вивірені формули ворожби – «примовлянь», (...) найрізноманітніші пародії (молитов, обрядів, заклять і навіть серйозних прислів'їв) (...), деякі «застарілі» загадки, значення яких стало з часом настільки прозорим, що народ переставуважати їх загадками і вживає як прислів'я» [11, 94–95]. Отже, не викликає сумніву, що стереотипи належать свідомості, а в мовленні вони виявляються у вигляді певних словесних штампів, кліше, зокрема фразеологізмів, прислів'їв, приказок. Прислів'я, приказки та інші малі фольклорні (мовленнєві) жанри надають мовленню етноцентричності, етнокомпетентності, етноусвідомлення та етновагомості.

Т. Шевченко використовує різні пласти паремійних одиниць, зокрема як книжні, високого стилю, напр. *луч света замість луч света в темном царстве* (Н. Добролюбов) (запис від 10 грудня 1857 р.), так і розмовно-побутові, порівн.: *по Сеньке шапка* (7 січня 1858 р.), *от ноготка до волоска* (24 лютого 1857 р.), *далеко пойдет в своем искусстве* (11 січня 1858 р.), *у меня не без добрых людей замість мир не без добрых людей* (11 лютого 1857 р.) тощо.

О. Литвинникова помітила, що Т. Шевченко активно використовував ті паремії, які записав М. Добролюбов 1853 р., але в українського поета функціонують і три паремії, що не зафіксовані названим автором словника: *яблоко недалеко от яблони упало; и у меня не без добрых людей; дружба врозъ и черти в воду* [Див.: 12]. Названа дослідниця робить цікаве

припущення, що Т. Шевченко не випадково використовує прислів'я та приказки, що активно функціонували в Нижньому Новгороді в той час. Вона зауважує, що тут маємо, ймовірно, й вияв суб'єктивних чинників, оскільки між Т. Шевченком та М. Добролюбовим були гарні стосунки. Т. Шевченко знав словник паремій, укладений М. Добролюбовим, – це «Пословици и поговорки Нижегородской губернии. Записи Н. А. Добролюбова».

Тричі Т. Шевченко використовує прислів'я і приказки як епіграф (записи 9, 13, 19 вересня 1857 р.), два з яких, як доводить О. Литвинникова, модифіковані, відрізняються від записів М. Добролюбова, напр.: у М. Добролюбова *Ярославль городок — Москве уголок*, а у Т. Шевченка — *Казань городок Москвы уголок* (без пунктуаційних знаків). У щоденнику Т. Шевченка з приводу цієї паремії сказано: «*Эту поговорку слышал я первый раз в 1847 году на почтовой станции в Симбирской губернии, когда препровождался я на фельдъегере в Оренбург*». Отже, пам'ять Кобзаря десять років зберігала цю приповідку. Заміна одного компонента на інший могла статися за цей час, але, можливо, Т. Шевченко використав один із регіональних варіантів цієї паремії. Епіграф *Симбирск-вот видишь, а неделю едешь* (бурлацька приповідка) вжито в щоденнику 9 вересня 1857 року. І третій епіграф: «*Не хвалися идучи на рать, а хвалися идучи с рати*», — нині використовують у дещо іншому варіанті: «*Не хвастай в поле едешь, а хвастай, когда с поля едешь. Не хвались идучи в суд, а хвались идучи из суда*». Проте обидва ці прислів'я були записані ще М. Добролюбовим.

У Т. Шевченка такий інтертекстуальний засіб, як епіграф, можна вважати сильною позицією його щоденникових записів. Змістовна інформація епіграфа має виражений прогностичний характер, подає повідомлення про основні тематичні, сюжетні, концептуальні лінії тексту, що йде після нього. Тут простежуємо аплікацію інтертекстуальності, оскільки паремія сама по собі — засіб інтертекстуальності, а епіграф відноситься також до інтертекстуальних засобів. Така аплікація, як видається, підвищує дискурсивну експресію щоденникового

запису. О. Литвинникова зауважує, що в записах щоденника Т. Шевченко актуалізує той чи той аспект семантики паремії відповідно до свого образного мислення, перетворюючи прислів'я в «гострослів'я».

Паремії Т. Шевченка, ужиті в його Щоденнику, позначають ціле розмаїття смыслів на означення: 1) відчуттів, напр.: ...*И я прибежал на огород мокрой курицей; Скрепя сердце...;*; *Так вот летим мы во весь дух мимо замечательного села...;*; *Сон в руку; У меня всё как рукой сняло та ін.;* 2) процесів світосприйняття, напр.: ...*Не чета (о Марко Вовчок)* моєй актрисе; *А ни на йом; ...На дешевый хлеб (уеду в Малороссию);* *Дружба врозь и черти в воду ; ...Быть душой (общей радости); ...Вечером задал нам такую пирушку, какая нам и во сне не грезилась...;* ...*В 10 часов утра явился я казанской сиротою к правителью канцелярии...;* ...*А теперь черт знает что. Претензия на барыню, а в самом деле и на порядочную горничную не похожа; спектакль был хоть куда...;* *Он (господин Татаринов) сыграл несколько номеров из «Пророка» и из «Гугенотов» Мейербера и вознес меня на седьмое небо; Посмотрим, что это за зверь в переводе; ловкий молодой гвардеец по железной дороге привез в Москву девушку, прекрасную, как ангел...;* ...*Погулял с ней несколько дней, что называется, на славу, и скрылся;* 3) процесів пам'яті, напр.: ...*Как было во время оно; Напишу ему, пускай едет сюда и пускай на здешней бедной сцене тряхнет стариной;* 4) процесів уяви, напр.: *Принимался несколько раз строить воздушные замки на своих будущих эстампах акватинта также неудачно; Авось либо и сбудется; Она убежала из дома со своим обожателем с целью в Москве обвенчаться и концы в воду;* 5) оцінки мовленнєвої діяльності, напр.: *Ударились сначала в обыкновенный пустой разговор, а потом перешли к воспоминаниям о Питере, о покойном Петровском и о великому Брюлове; А может быть, и с целью более материальною, чтобы они (пристава), подумали, что старик рехнулся, порет дичь, и скорее освободили бы его из заточения; Лучше молчать, чем переливать из пустого в порожнее; У кого что болит, тот о том и говорит;*

...До второго часу с удовольствием переливали из пустого в порожнее; Начал работать в Эрмитаже; В добрый час сказать, в худой помолчать; 6) оцінки ментальної діяльності, розумових здібностей, напр.: по Сеньке шапка; Гора мышь родила; Наш Филат чему и рад; Знай наших; И я буду большой руки тетеря, если проведу его (утро) за своим журналом; По обещанию и я с горем пополам прочитал им свои «Неофиты»; ...От безделья и это рукоделье (о ведении журнала); Я хотя и третий калач, но такая неожиданность меня сконфузила; Опыт, говорят, есть лучший наш учитель; А губернатор, не будучи дурак, велел их посечь; Трактирщик посмотрел на красавицу и, как человек бывалый, смекнул делом, подослал к ней сводню і под.

Т. Шевченко написав свій щоденник російською, нерідною для нього мовою, тому очевидним є накладання української мовної свідомості на російськомовний шевченківський текст, тобто простежуємо явище, коли на код змісту цього тексту накладається код, що має, по-перше, автокомунікативний характер, а по-друге, іонаціональний, інокультурний, що виявляється особливо яскраво в процесі використання паремійних одиниць. Наприклад, у тексті щоденника частотними є фразеологічні одиниці, які оцінюють мовленнєву діяльність, що, очевидно, свідчить про ту увагу, яку письменник приділяв слову, комунікації загалом. Т. Шевченко добре розумів, що використання мовних засобів повинно відповідати національній традиції, ментальності, відображати національне світосприйняття, світобачення і світорозуміння, зокрема в тексті щоденника Т. Шевченко використовує прецедентний вираз *В добрый час сказать, в худой помолчать*. Цю приказку за повір'ям зазвичай використовують для того, щоб відвернути невдачу – не вректи.

Цікавим уважаємо мікроконтекст, у якому Т. Шевченко застосовує прийом «мової гри», що є характерним для мовнокреативної діяльності письменника: об'єктом мової гри є паремія *За словом в карман не полезет*, порівн.: **На такое простое, по-видимому, слово даже ученый муж полез в карман за возражением. Но, увы, пока ученый эскулап**

рылся в своем умственном кармане, таинственная загадка разрешилась. Отже, Т. Шевченко як творча особистість удало моделює відповідну мовну гру різним чином трансформуючи паремії, порівн.: *В чужие сани не садись; Лучше молчать, чем переливать из пустого в порожнее; Тоже птица не низкого полета; Семен и мадмуазель Гринберг были душою общей радости; Гувернантка Брылкиных, очень милая молодая немочка, резвая, наивная, настоящий мальчик в юбке; Шрейдерс оставил меня у себя отдохнуть после обеда, но я отказался и пошёл к madame Гильде, где и положил якорь на ночь; ...а губернатор, не будучи дурак, велел их посеять...; Выходит, яблоко не далеко от яблони упало; Что делать, посидим ещё за морем да подождем погоды.*

За кількісним показником уживання паремій у щоденнику перше місце посідають все-таки прислів'я і приказки, порівн.: *Перемелется – мука будет. Тише едешь, дальше будешь. По Сеньке шапка. Поспешишь – людей насмешишь. Не плюй в колодец, придется воду пить. Утро вечера мудренее. Голенький ох, а за голеньким бог. Нет худа без добра. Не вовремя гость – хуже татарина. По щучьему велению та інші.* Вочевидь, із метою згортання інформації, посилення експресії в окремих випадках Т. Шевченко вживає кілька фразеологізмів в одному реченні або мікроконтексті, зіштовхуючи смисли, які вони виражают, порівн.: *Очаровательная Александра Ивановна Артемовская сегодня именинница. М. Лазаревский купил для неё роскошный букет цветов, а я отнес ей и преподнес. И я в барышах, и она не вправе сказать, что я её поздравил не с пустыми руками. И вежливо, и дешево.* Крім того, в тексті щоденника зустрічаємо також такі трансформовані прецедентні вирази: *и дешево и забористо; Трактирщик посмотрел на красавицу и, как человек бывалый, смекнул делом, подослал к ней сводню;* Овсянников говорить, *что при нужде я мог бы занять видное место между крапателями просьб. Посмотрим, пожнем ли желаемые плоды от сего хитрого сочинения.*

В окремих випадках письменник акцентує увагу на смисловій цінності, значущості прислів'я чи приказки, напр.:

*Мы просидели весь день дома, читали Гумбольдта «Космос» и, глядя в окно, повторяли поговорку: «**Вот-то, бабушка, и Юрьев день**»; им и в голову не пришла поговорка, что **не во время гость – хуже татарина, на безрыбье и рак рыба, на безлюдье и Фома человек**, говорит пословица; **За двумя зайцами погонишься – ни одного не поймаешь.** Пословица очень справедливая.*

Автор щоденника, що цілком природно використовує в російськомовному тексті фразеологію рідної української мови, напр.: *A через полчаса я был уже в его доме, как в своей родной хате; Дурень, дурень, а в школе вчився; что с воза упало, то пропало; И его, бидного, драли, как Сидорову козу; Дай Боже нашему теляти вовка зъисты; На вербе вырастут груши; Аппетит в торбу, а зубы на полку.*

Отже, Т. Шевченко не тільки добре знайомий із російським паремійним, фразеологічним фондом, але й уміло трансформує паремійні одиниці, використовує їх із метою моделювання мовної гри, підвищення експресії, створення емоційно-аксіологічного тла, демонструючи інтертекстуальність і креативність своєї мової свідомості. Із фразеологізмами письменник поводиться дуже легко, він ніколи їх не спотворює. Їх завжди можна впізнати і, разом з тим, відчути експресію нового використання.

За характером використаних паремій можна судити про вертикальний контекст мової свідомості Т. Шевченка, широту його світогляду, обізнаність із художніми текстами світового значення, що визначаємо й за виразами, використаними в щоденнику, як наприклад: *Пользуюсь погодой, я совершил прогулку вокруг города с удовольствием и не без пользы; Обогнувши два раза Кремль и полюбовавшись окрестными видами и каноническими старинными колокольнями, как лисица виноградом...; ...чуть-чуть не нализался, как Селифан; Надеждою живут ничтожные умы* (Гете).

Висновки. Текст щоденника створено в режимі своєрідного багатоаспектного діалогу не лише письменницького Ego

із Alter Ego, але діалогу культурогем, аксіологем епохи, сучасної письменнику, зі світовим культурним контекстом у часі й просторі. Т. Шевченко подає синтез різних культур.

Без сумніву, можна стверджувати, що самим фактом написання щоденника Т. Шевченко продовжив українську і європейську лінгвокультурну традицію. Як відомо, письменник був обізнаний із європейською літературою, вона сприяла його духовному розвитку та освіті. Документально-мемуарна література (спогади, автобіографії, сповіді) та її автори були відомі Т. Шевченкові.

Щоденник Тараса Шевченка розглядаємо як унікальне креативне явище, що є ілюстрацією також і чинника міжкультурної комунікації його Ego з його ж Alter Ego, а міжкультурна комунікація як лінгвокультурологічне, психологічне й філософське явище сьогодні також знаходиться в полі зору мовознавців і вимагає спеціального дослідження.

Список використаної літератури

1. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: монографія. / Т. А. Космеда. – Дрогобич : Коло, 2012. – 372 с.
2. Момот Н. М. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. М. Момот; спец.: 10.01.01 – українська література; Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. / Н. М. Момот. – Кіровоград, 2006. – 24 с.
3. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – 2. вид., випр. – К. : Факт, 2001. – 160 с.
4. Леонгард К. Акцентуирование личности. / К. Леонгард. – 2-е изд., стереотип. – К.: Вища школа, 1989. – 376 с.
5. Роджерс К. Р. Взгляды на психотерапию. Становление человека. / К. Р. Роджерс ; пер. с англ. М. М. Исениной. – М. : Прогресс-Універс, 1994. – 480 с.
6. Генералюк Л. Нотатки до психологічних студій над Шевченком і його творчістю / Л. Генералюк. // Слово і час. – 2012. – № 5. – С. 3–19.
7. Фатеева Н. А. Автокоммуникация как способ развертывания лирического текста / Н. А. Фатеева // Филологические науки. – 1995. – № 2. – С. 18–26.
8. Ушkalov L. Dещо про українське многосвіття // L. Ushkalov. Сковорода та інші: причинки до історії української літератури. – K.: Fakt, 2007. – C. 117–131.

9. Ронен О. Лексические и ритмико-сintаксические повторения и «неконтролируемый подтекст» / О. Ронен. // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – М., 1997. – Т. 53. – № 3. – С. 40–44.
10. Рубчак Б. Живописаний Шевченко («Журнал» як текст) // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / ЗНТШ: Філологічна секція. – Т. 214. – Нью-Йорк, 1991. – С. 73–74.
11. З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв / Підготовка до друку, переклад і вступна замітка О. І. Дея // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 94–96.
12. Литвинникова О. Устойчивые словесные комплексы в «Дневнике» Т. Г. Шевченко (Нижегородский период) / О. Литвинникова. // Слово. Текст. Фраза: Сборник статей к 60-летию проф. М. А. Алексеенко. – М. : Азбуковник, 2002. – С. 245–275.

Одержано редакцією – 4.04.16
Прийнято до публікації – 18.10.16

Summary. Kosmeda T. Intertextuality of T. Shevchenko's Diary Discourse: Actualization of Paroemia Units. „The Diary” written by T. Shevchenko, as a discourse of a language personality, has been investigated in the aspects of linguopersonology, diary studies as well as communicative linguistics. This can be explained by the fact that discourse is analyzed as a consequence of an inner dialogue, autocommunication, the talk of an author's Ego with his Alter Ego. The specificity of an intertextuality of the diary text written by T. Shevchenko has been revealed in the aspect of actualization of paroemia units as precedent units of speech. In the diary the poet reveals himself as a language personality who chooses certain strategies and tactics of communication, expresses his thoughts in a specific way, expresses his emotions and feelings using a certain set of the language means, in particular the intertextual units. T. Shevchenko's psychoemotional sphere is characterized by a hypersensitivity, a high emotional excitement, a feeling of religious responsibility, altruism that is projected on the specific use of the precedent units. The correlation between the intertextuality and the

process of autocommunication. The author's intertextuality represents the space of a cultural memory, enriches the structure of the text, this intertextuality is a context element as well. In Kobzar's diary discourse one may trace explicit and implicit intertextual elements that form a certain context, subtext. The epigraph plays an important role in the diary text. The context of the epigraph is of a foreseeing character, it informs of the main thematic, conceptual lines of the discourse. In this case we may trace the application of intertextuality (paroemia is used in the function of epigraph), the rise of a discourse expression. T. Shevchenko wrote his diary in Russian That's why the fact of imposition of a Ukrainian language personality on the text written in Russian is quite evident: another code is imposed on the code of the context. This is the code of another nation, another culture. Modelling the precedent units the poet uses the device „a language game”. The character of the used paroemia units illustrates the a vertical context of T. Shevchenko's language personality, the wideness of his outlook, his awareness of world fiction texts which are defined by other precedent phrases.

Keywords: *autocommunication, vertical context, Ego dialogue with Alter Ego, diary studies, ego-text, linguopersonology, diary genre, language personality, language consciousness, paroemia, intertextuality, phenomenon precedent, diary discourse.*